

Predrag Milidrag

*PRIRODNI RAZUM I ONTOLOGIZACIJA PREDMETA
METAFIZIKE KOD AKVINCA*

*APSTRAKT: Cilj teksta je da analizira i potvrdi dve teze. Prvo, da pokaže da, za Tomu, postojanje Boga nije pretpostavka za metafiziku kao nauku i, drugo, da tomistička metafizika vodi do pojma bića koji se nalazi u temelju svih akata spoznaje. Da bismo to pokazali, analiziraćemo Akvinčevu teoriju spoznaje. To će uključivati raspravu o poretku u spoznaji, potom kratku diskusiju o razumskoj duši i analizu uloge suđenja u Tominoj metafizici. Na kraju, ispitaćemo tehničko i metodološko sredstvo koje Toma naziva *via resolutionis*. Mesto *via resolutionis* u Tominoj metafizici najjasnije osvetljava Tomin pojam bića kao onog što stoji u pozadini svake spoznaje.*

KLJUČNE REČI: Toma Akvinski, ens, esse, via resolutionis, separatio, ens commune, predmet metafizike.

Cilj teksta je da analizira i potvrdi dve teze. Prvo, da pokaže da, za Tomu (Thomas Aquinas), postojanje Boga nije pretpostavka za metafiziku kao nauku i, drugo, da tomistička metafizika vodi do pojma bića (*ens*) koji se nalazi u temelju svih akata spoznaje. Da bismo to pokazali analiziraćemo Akvinčevu teoriju spoznaje. To će uključivati raspravu o poretku u spoznaji, potom kratku diskusiju o razumskoj duši i analizu uloge suđenja u Tominoj metafizici. Na kraju, ispitaćemo tehničko i metodološko sredstvo koje Toma naziva *via resolutionis*. Mesto *via resolutionis* u Tominoj metafizici najjasnije osvetljava Tomin pojam bića kao onog što stoji u pozadini svake spoznaje.

Sledeći Aristotela (Ἀριστοτέλης),¹ poredak spoznaje i za Tomu ide od onog što je po prirodi manje poznato ka onom što je po prirodi poznatije. Mi biće „znamo“ kao prvo i u tom smislu biće je po svojoj prirodi bolje znano, ali ga ne zahvatamo direktno

1 *Fizika I*, 184a (Aristotel 1988: 1). (Tekst je nastao u okviru projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja R. Srbije pod brojem 179049.)

i neposredno zato što nije čulni niti materijalni predmet direktnog opažanja; ono nije bolje poznato *za nas*. Iako manje poznati po svojoj prirodi, za nas su najpoznatiji direktno opazivi, čulni, materijalni predmeti koje susrećemo u neposrednom opažanju. Zadatak metafizike jeste da pristupi biću počev s čulnim predmetima ka kojima smo prirodno usmereni. U skladu s tim, poredak spoznaje, s kojim je povezana metafizika, kreće se od onog što je najdirektnije čulno i poznatije za nas, prema onom što je poznatije po svojoj prirodi. Otud, prateći poredak spoznaje, metafizika kao najviša nauka biće najbliža onom što je poznatije po svojoj prirodi, najbliža nematerijalnom i inteligibilnom i najudaljenija od pojedinačnog i čulnog.

Sve ljudsko znanje, za Tomu, zavisi od čula, što će reći da je telo nužan faktor u postizanju svake spoznaje. On sugerise da „[i]ako um nadilazi osjetilo, ipak ponešto prima od osjetila, a njegovi prvi i glavni predmeti temelje se na osjetilnim stvarima. Stoga je nužno da sputano osjetilo sprečava prosudbu uma“.² Ukoliko hoće da dođe do svog predmeta, metafizika mora slediti put od onog što možemo direktno opaziti čulima i što je bolje znano za nas, ka primarnom odnosu razuma prema biću, koje je poznatije po svojoj prirodi. Tomina metafizika počinje s direktno opazivim, a potom se kreće ka razumevanju prvih principa bića koji stoje u direktnom odnosu s razumom. Na taj način, metoda njegove metafizike ne postavlja Boga na početak da bi dobila zamajac i stigla do svog predmeta, zato što Bog nije ono što je prvo spoznato (niti je kao Bog uopšte predmet metafizike³). Ono što je prvo spoznato jeste biće kako je to oduvek i uvek implicitno podrazumevano.⁴

Važno je napomenuti da, u kategorijama predmeta metafizike, ono do čega se prvo stiže nije biće kao takvo, već prvi principi bića koji su neraskidivo vezani za njega. U prvim principima bića, kao što je princip neprotivrečnosti, temelji se suđenje, a zaključivanje u njemu dobija svoj zamajac.⁵ Kao takva, metafizika obezbeđuje pristup jedinstvenom ljudskom odnosu prema biću u kategorijama prvih principa bića. No, prvi principi bića ne objašnjavaju naše zahvatanje bića. Predmet metafizike je zajedničko biće (*ens commune*).⁶ „Opterećen bremenom propadljivog tela, prirodan pogled ljudskog duha, ne može se popraviti prvim svetlom istine po kojem sve može biti lako

2 ST I, q. 84, a. 8, ad 1 (Akvinski 2005: 421). Dela Andeoskog doktora biće citirana na sledeći način: ST – Summa theologiae, SCG – Summa contra gentiles, *In Sent.* – Scriptum super Sententiis magistri Petri Lombardi, *In Meta.* – In duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis, *In De Trin.* – In librum Boethii De Trinitate expositio, *De ver.* – Quaestiones disputatae de veritate, DEE – De ente et essentia, *De anima* – Quaestiones disputatae de anima, *In De hebdom.* – Expositio libri Boethii De ebdomadibus, *De prin. nat.* – De principiis naturae.

3 O tome će više biti reči u nastavku.

4 Za to, vidi Milidrag 2017b.

5 Za to, up. *In IV Meta.*, l. 6, no. 605.

6 *In Meta.* Proem. (Akvinski 2005: 77). Up. i *In De Trin.* q. 5 a. 1 ad 7.

spoznato“, kaže Toma na početku *Komentara Boetijevog spisa O trojstvu*.⁷ Breme naše konačnosti onemogućava nam da znamo „prvo svetlo istine“. Na taj način, ljudska konačnost postaje sila koja pokreće metafiziku, jer sama činjenica konačnosti ograničava poredak ljudske spoznaje. Otud, Bog kao takav nije predmet metafizike, niti je znanje o njemu pretpostavka da bi se taj predmet ustanovio.⁸ Pretpostavka jeste ljudska konačnost i poredak spoznaje koji je nužan.

Rečeno znači da se za Tomu metafizika nalazi u polju prirodnog razuma. Kao takav, Bog ne može biti predmet metafizike. Bog, kao nužan prvi uzrok, može biti postavljen samo kao *princip predmeta* metafizike (uzrok zajedničkog bića), ali ne može kao takav, tj. kao Bog, biti taj predmet.⁹ Metafizika ima odnos prema božanskom utoliko što mora primiti prve principe i uzroke, *ali to je učinjeno s pozicije prirodnog razuma, ne objave*. Ključan aspekt Tomine metafizike jeste napor da se objava i razum drže odvojeni: u filozofskoj teologiji ili metafizici, Bog je prisutan samo indirektno, kao uzrok njenog predmeta, zajedničkog bića, i njegovih svojstava; u hrišćanskoj teologiji, koja počiva na objavljenoj istini, Bog je predmet te teologije i izučavan je pod aspektom hrišćanske objave. Dakle, hrišćanska teologija razmatra Boga kao predmet pod aspektom objave u Bibliji, dok filozofska teologija pomoću prirodnog razuma razmatra zajedničko biće kao svoj predmet i Boga pod aspektom uzroka svog predmeta.¹⁰

Pomoću nikad ranije viđenog pridruživanja metafizike planu prirodnog razuma, prema Janu Ercenu (Jan Aertsen), kod Tome je prvi put „metafizika postala ontologija“.¹¹ Za Ercena to je „drugi početak metafizike“,¹² što će reći da je u Tominoj rekonstrukciji metafizika organizovana na drugačiji način i podređena novoj formi ograničenja gde je teologija zasnovana na objavi udaljena od onog što se može reći pomoću prirodnog razuma.¹³ Drugim rečima, metafizika je čvrsto smeštena u domen

7 “Naturalis mentis humanae intuitus pondere corruptibilis corporis aggravatus in primae veritatis luce, ex qua omnia sunt facile cognoscibilia, defigi non potest”.

8 Pitanje da li je Bog pretpostavka za dolazak do predmeta metafizike jeste složeno i preporno. Za to, up. Wippel 2000: 23-65.

9 *In Meta*. Proem. (Akviski 2005: 77); *In De Trin.* q. 5 a. 4, resp. (Akviski 2005: 115). Za Boga kao uzrok *ens commune*, up. ST I–II q. 66 a. 5 ad 4. Vidi i Milidrag 2016.

10 Za Boga kao uzrok *ens commune*, up. ST I–II q. 66 a. 5 ad 4, *In Meta*. Proem. (Akviski 2005: 76-77) i posebno *In De Trin.* q. 5 a. 4, resp. (Akviski 2005: 115-116). Za teologiju kao nauku kod Tome, vidi Mansini 2010 i Velde 2006: 23–30, 40–47. „Kao *scientia*, sveto učenje nije ograničeno na činjenicu objave i ono što je u njoj sadržano. Ono razmatra celokupnu stvarnost pod aspektom inteligibilnosti koju stvari imaju kada su sagledavane u svetlu božje objave“, Velde 2006: 27.

11 Aertsen 1996: 123.

12 Isto.

13 Paskvale Poro (Pasquale Porro) s punim pravom piše da je jedna od karakteristika Tominog dela „puna i stroga međusobna nezavisnost učenja vere i filozofije, nezavisnost koju treba održavati

racionalnosti i postala je temeljno ontološka. Da je znao za tu reč, ontologija bi Tomi ukazivala na način ispitivanja sveta koji stavlja u zagradu teološku perspektivu.

Razumska duša

Predmet metafizike zahteva da se krećemo od čulnog i pojedinačnog ka prvim principima bića koji osiguravaju i stoje iza spoznaje tog čulnog i pojedinačnog. Dru- gim rečima, metafizika se mora uhvatiti u koštac s prvim principima koji ujedinjuju dušu s bićem na način koji vodi spoznatljivosti svakog predmeta. U skladu s tim, Tomina metafizika teži da izloži implicitno jedinstvo čoveka s bićem koje obuhvata sve akte svesti, ispitujući uporište nerazmrsive povezanosti ljudskog bića s bićem, tj. razumsku dušu.

Definišući unutrašnju odnosnost duše, Toma sledi Aristotela kada ovaj kaže da „je duša na neki način sve postojeće“¹⁴, što će reći da je duša potencijalno u stanju da postane svaki predmet s kojim dođe u kontakt. Duša ne postaje bukvalno drugi pred- met, nema supstancijalne promene u njoj; ona je u stanju da apstrahuje formu ili šta- stvo bića koje je ispred nje u nekoj materijalnoj stvari, zadržavajući pritom sopstveni integritet. Duša ostaje ono što jeste dok se prilagođava onom što je drugo od nje. Ona je otvorena prema svetu tako da ono što je drugo od nje može dovesti u noetički odnos sa sobom, *adaequatio*. Pod tim Toma misli na način pomoću kojeg duša intencionalno ulazi u saglašavanje s drugom stvarju. Otud, kao potencijalno sve stvari, duša je na zapanjujući način otvorena prema svetu: ona zahteva svet, zahteva otvorenost koja joj dopušta da postane drugo od sebe. Dušina potencija da postane sve stvari znači da ljudsko biće i svet ne mogu biti razdvojeni; svet i duša međusobno se prevazilaze. Duša je otvorena prema drugome utoliko što su duša i svet ujedinjeni.

Da bismo ispitali kako razumska duša dolazi do predmeta metafizike, *ens commu- ne*, nužno je ukratko izložiti kako, kroz jedan aristotelijanski okvir, dominikanski učitelj ispituje poredak priroda. Drugačije rečeno, mora se razmotriti Tomina slika sveta. To će nam omogućiti da izložimo i njegovo objašnjenje toga šta čini spoznaju u kategorijama nauke (*scientia*) i razuma. Razlika je od ključnog značaja u smislu da naučno znanje (*scientia*) jeste demonstrativno, dok razumevanje (*intellectus*) konsti- tuiše neposredne i intuitivne principe bića na kojima počiva sva demonstrativna spo- znaja. Naša spoznaja bića, kao prvo, dakle, jeste stvar razumevanja nasuprot naučnom znanju; ona je intuitivna i neposredna i do nje se nije stiglo demonstracijom.

Sve što jeste, osim Boga i odvojenih supstancija, tj. anđela, svoju aktualnost do- bija na osnovu toga što je složevina od materije i forme. Forma je unutrašnji princip

ne samo da bi se zaštitila filozofija već i još više da bi se zaštitili interesi vere same“ (Porro 2016: 371).

14 *O duši*, 431b 20. Up. *De ver.*, q. 1, a. 1 (Akvinški 2001: 241).

stvari, kroz nju stvar dela ili, drugačije, ona je sila koja upravlja aktualnošću prirode stvari.¹⁵ Otud, aktualnost stvari izvediva je iz njenog ustrojstva materija-forma, pri čemu forma daje esencijalnu prirodu, a materija akcidentalnu pojedinačnost.

Međutim, važno je naglasiti da iako je forma „princip bivstvovanja“, kako kaže Toma, aktualno bivstvovanje (*esse*) stvari oslanja se na jedinstvo složevine materije i forme.¹⁶ Materijalna je supstancija jedinstvo materije i forme. Zato Toma sugerise da je akt pripisan ne materiji, već celini, te da „bivstvovanje jeste akt onog o čemu možemo reći da jeste“.¹⁷ Dakle, možemo egzistencijalno suditi da stvar „jeste“ pomoću jedinstva koje obuhvata njenu aktualnost. Kako kaže, „[i]pak, o formi se može reći da je ono čim jest, ukoliko je počelo bivovanja, a cijela je supstancija ono što jest, a samo bivstvovanje je ono po čemu se supstancija zove biće“.¹⁸ Ova tvrdnja pogađa srž onog čemu ćemo kasnije posvetiti pažnju, naime da bivstvovanje jeste temelj na kojem počivaju egzistencijalna određenja, tj. određenja koja nešto ima zato što jeste. Forma je ključna s obzirom na kapacitet duše za *adaequatio*, ali složevina, celina supstancije je ono je čemu se bivstvovanje može pripisati. Iako duša zahteva formu onog što postoji, svako egzistencijalno pripisivanje zasnovano je ne na formi već na aktualno egzistirajućem bivstovanju samom (*actus essendi*).

Toma preuzima aristotelovski okvir stvarnosti kao *dynamis* i *energeia* i njega uključuje u hristijanizovani pogled na svet u kojem materija i forma, potencija i akt, padaju u strukturu stvorenog poretka. Tim potezom Akvinac ide dalje od aristotelovske slike. U Tominoj slici sveta samo je Bog slobodan od svake potencijalnosti. Otud, sva bića koja postoje učestvuju u božanskom bivstovanju (*ipsum esse subsistens*) i dele ga.¹⁹ Sva stvorena bića nužnim načinom imaju ograničeno bivstvovanje. Na taj način, predmet metafizike nije Bog zato što Bog nije ono prvo što se spoznaje.²⁰ Prirodnim razumom možemo potvrditi nužnost prvog nepokretnog uzroka, ali u ovom životu ne možemo spoznati Boga pomoću razuma ili verom. Međutim, potpunija kontemplacija Boga povezana je s verom, a ne s metafizikom. Metafizika služi da

15 Up. DEE I i 2 (Akvinac 1996: 276, 280) ili „forma daje bivstvovanje stvari“ (*De prin. nat.* 1; Akvinac 1996: 20)

16 „Stoga se u složevinama od stvari i forme ni o stvari ni o formi ne može kazati da su ono što jest, a niti samo bivstvovanje“, SCG II, 54 (Akvinac 1993: 569; zarad terminološkog ujednačavanja s ostatkom teksta, umesto *lik*, *bivstvo* i *bitak* stavljeno je redom *forma*, *supstancija* i *bivstvovanje*).

17 Isto.

18 Isto.

19 Učestvovanje je nearistotelovski, preciznije novoplatonistički aspekt Tomine misli i njegovog velikog značaja za Tomu istoričari filozofije postali su svesni tek u XX veku.

20 Kako ukazuje Vipel, biće „je ograničeno na ono što učestvuje u bivstovanju na konačan način. To, nadalje, jeste proporcionalno našem razumu čiji je predmet štaštvo (*quod quid est*)... može se zahvatiti samo ono što ima štaštvo koje učestvuje u bivstovanju“, Wippel 2000: 124.

učini jasnim naše implicitno razumevanje bivstvovanja kroz prve principe koji su samoočigledni i od kojih se ne može udaljiti.

Kao zemaljska, razumna stvorenina, ljudsko je biće jedinstveno u smislu da je razumski povezano s bivstvovanjem kroz nematerijalnost duše. Međutim, telo ne može biti isključeno iz jednačine. Prema poretku spoznaje, naša razumska priroda zavisna je od tela, od materijalnog i čulnog pristupa, od onog što je manje poznato po prirodi, ali što je prvo za nas utoliko što počinjemo s čulnim da bismo nastavili ka nematerijalnom i razumskom. Metafizika zavisi od poretka spoznaje utoliko što je povezana s domenom prirodnog razuma. Međutim, metafizika pronalazi svoj predmet na kraju tog poretka, najdalje od čulnog, pojedinačnog i materijalnog. Metafizika zavisi od kapaciteta razumske duše da reflektuje o svom procesu apstrahovanja, da sebe vidi kao jednu stvar koja razumeva i koja nije materijalna po svojoj prirodi, ali čija operacija zavisi od materijalnosti. Kao takva, čini se da nije slučajno što Toma u uvodu za *Komentar Metafizike* govori o metafizici kao o nauci s „najvišim stupnjem umnosti“.²¹

Zato što metafizika zavisi od poretka spoznaje, sama spoznaja ključni je sastojak za razumevanje toga kako metoda metafizike dolazi do svog predmeta. Na toj liniji, sledeći zadatak jeste posmotriti Tominu teoriju saznanja. Cilj je da postane jasno da, za Tomu, metafizičko saznanje kao da je izgrađeno odozdo nagore. Drugim rečima, da bismo imali pristup metafizičkom saznanju moramo prvo načelno razumeti kako se stiže do spoznaje. Znanje o zajedničkom biću nije nešto što nam je dostupno od početka. Čovek mora napraviti prelaz na zajedničko biće na koje je duša prirodno usmerena. Način na koji je „duša na neki način sve postojeće“ čini kamen temeljac metafizike.

Akvinac tvrdi da je razumevanje razdeljeno na različite operacije. Pasivni razum prima čulne informacije od tela i pravi fantazme, vrstu čulnih slika koji sadrže čulnu informaciju primljenu telom, a koju aktivni razum potom apstrahovanjem može obraditi i proizvesti spoznaju univerzalija.²² Kroz primanje fantazama, aktivni je razum u stanju da položi zadobijenu šastvenu informaciju u pasivni razum. Kao takva, apstrakcija za Tomu opisuje nijansirani način pomoću kojeg je duša u stanju da postane sve stvari. Kretanje apstrakcije opisuje korake koje razum mora preduzeti da bi došao do spoznaje, od materijalne informacije od čula do nematerijalnog razumevanja stvari u stvarnosti.

Prema Tominoj teoriji saznanja, ljudska duša dolazi do razumevanja univerzalija koje, iako zavisne od čulnih informacija, ne mogu biti polučene pomoću materijalnih sredstava.²³ Operacija apstrahovanja ne može stići ni do čega materijalnog zato što u

21 *In Meta*. Proem. (Akvinski 2005: 77).

22 Za detaljnije objašnjenje uloge fantazma u spoznaji, up. SCG II, 59 (Akvinski 1993: 601-609) i ST I, q. 85, a. 1 (Akvinski 1990: 148-153).

23 „No um ne može biti složen od pojedinačne stvari i forme. Naime likovi shvaćenih stvari postaju u zbiljnosti shvatljive time što bivaju izdvajane od pojedinačne stvari. A ukoliko su u zbiljnosti

telesnom svetu postoje samo pojedinačne stvari, dok spoznaja zavisi od univerzalnosti. Strogo govoreći, naučno znanje (*scientia*) za Tomu je zavisno od apstrakcije. Sticanje naučnog znanja rezultat je kretanja od materijalne pojedinačnosti do njene univerzalne, formalne prirode koju razum zahvata na nematerijalan način.

Može se upitati šta je još potrebno da bi se metafizika snabdela svojim predmetom. Prema Tominoj teoriji saznanja, do onog što se može zvati znanjem nužno se stiže pomoću nematerijalnih sredstava u dva smisla: prvo, saznanje je zavisno od prirode ljudskog bića, nematerijalne duše;²⁴ drugo, duša pristupa formi stvari tako da spoznaja o prirodi do koje se došlo, kao univerzalna, po definiciji nije materijalno poduprta. Duša postaje jedno sa stvarju u aktu, ispunjavajući time svoju funkciju. Ako se zahvaljujući apstrakciji suština stvari spoznaje na nematerijalan način, zašto onda apstrakcija ne može obezbediti i predmet metafizike?

Ka ens commune

Da bismo odgovorili na to pitanje i razumeli kako se stiže do predmeta metafizike, moramo posmotriti Tomin *Komentar Boetijevog dela O Trojstvu*. U njemu se nalazi jedno od najjasnijih mesta o tome kako Toma razume način dostizanja i obezbeđivanja predmeta metafizike. Interesantno, Toma daje definiciju naučnog znanja u drugoj knjizi *Sume protiv pagana* što priprema način za razumevanje onog što ima da kaže u *Komentaru*.

U *Sumi*, on piše: „Znanjem se onaj koji zna upriličuje znanju stvari. No znanju stvari, ukoliko je znana, upriličuje se onaj koji zna jedino po univerzalnim spoznajnim likovima; znanje se naime odnosi na takvo“²⁵. Slično, žiža njegovog interesovanja u *Komentaru* jeste priroda i podela teorijskih nauka na prirodnu, matematičku i božansku, bacanjem svetla na njihove odgovarajuće predmete istraživanja, već prema načinu na koji onaj ko spoznaje i ono spoznato ulaze u odnos. Akvinac je primoran da pruži detaljnije objašnjenje kako treba razmatrati nauke prema prirodi njihovih predmeta utoliko što ti predmeti odgovaraju razumu na različite načine.

U prvom članku petog pitanja *Komentara* on to pokušava postići ispitivanjem predmeta svake nauke u odnosu prema stupnju u kojem je on odvojen ili spojen s materijom. Otud, Tomina obrada teme u ovom članku treba da ponudi uvid u način na koji je to moguće, bacajući svetlo na pitanje zašto vrsta apstrakcije koja obezbeđuje znanje o univerzalijama nije dovoljna da se dođe do zajedničkog bića.

shvatljive, postaju jedno s umom”, CCG II, 50 (Akvinac 1993: 557, umesto *slike* i *zbiljnost* stavljeno je redom *likovi* i *aktualnost*).

24 Za to kod Tome, vidi DEE IV (Akvinac 1996: 302) i ST I, q. 75, a. 3 i a. 5 (Akvinac 1990: 35, 38-39).

25 SCG II, 60 (Akvinac 1993: 621; umesto *opšte slike* stavljeno je *univerzalni likovi*).

Odmah se mora naglasiti da se mora biti oprezan da bi se izbeglo fino spajanje načina dostizanja znanja i predmeta spoznaje. Iako može biti istina da se do sveg znanja kao univerzalnog dolazi nematerijalnim putem, to ne znači da se predmet razuma može razmatrati odvojeno od materije. Toma daje dobar primer onog šta pod tim misli, ukazujući da kada uzimamo ljudsko biće za predmet naučnog istraživanja ne možemo odbaciti pojam mesa i kostiju: pojam čoveka posmatra se „nezavisno od ovoga mesta i od ovih kostiju, ali ne i nezavisno od mesa i kostiju općenito“.²⁶ Primer pokazuje zašto prosta apstrakcija ne može doći do predmeta metafizike. Iako obuhvata univerzalno kroz pojedinačno, prosta apstrakcija ostaje na nivou materijalnosti. Da bi se stiglo do zajedničkog bića potrebno je nešto opštije ne bi li se mišljenju omogućilo da pristupi onom zajedničkom svim bićima utoliko što jesu (*ens commune*). To je ono što Toma misli kada kaže da „nije moguće da postoje neke stvari koje umno zavise od stvari, a ne supstancijalno, jer um je po sebi nematerijalan“.²⁷ Iako prima informaciju zasnovanu na materijalnosti čula, razum nije materijalan u svojoj aktivnosti, u aktualnom razumevanju predmeta, jer je po prirodi nematerijalan. Međutim, kako je primećeno, ljudsko mišljenje zavisi od materije. S tog razloga, iako je univerzalna i nužna, spoznaja do koje se stiglo prirodnim naukama ipak je temeljno vezana za materijalnost. To je tačno zato što, kako kaže Toma, to su objekti spekulacije (*speculabilia*) koji su vezani za materiju i kada je reč o njihovom bivstvovanju i kada je reč o razumevanju njih.²⁸ Kako nam ukazuje njegov primer, ono pojedinačno daje put do univerzalnog pomoću razuma, ali u fizici i prirodnim naukama onaj koji spoznaje asimilovao je stvar na način kojim ona ostaje vezana za materijalnost.

Otud, ono do čega se došlo apstrakcijom jeste univerzalno znanje, ali nije znanje zajedničkog bića (*ens commune*), nije znanje o onom što pripada svim bićima ukoliko su bića zato što apstrakcija ostaje ograničena na znanje koje je neodvojivo od grupisanja u rodove i vrste. Prema tome, nešto je drugo potrebno da bi se došlo do zajedničkog bića. Iako se kroz apstrakciju javlja univerzalno znanje, ono je univerzalno u ograničenom smislu. Ono je ograničeno na univerzalni koncept roda i vrste, ali ne može ići dalje od njega. Odvajanje od svake vrsne ili individualizujuće razlike u bićima završava se pseudopojmom zajedničkog bivstvovanja koji je potpuno prazan i bez ikakvog sadržaja i značenja i u kojem *esse* nije različito od *nihil*. Apstrakcija dopušta da se krećemo od pojedinačnog do univerzalnog, identifikujući i grupišući predmete u rodove i vrste na način koji je za nas koristan. Metafizika je različita uto-

26 *In De trin.*, q. 5, a. 2 (Akvinški 2005: 106).

27 *In De trin.*, q. 5, a. 1 (Akvinški 2005: 102).

28 *Speculabilia* su za Tomu objekti spoznaje koji odgovaraju predmetu nauke kojoj pripadaju. *Speculabilia* koje su vezane za materijalnost za svoju definiciju odgovaraju prirodnim naukama, dok *speculabilia* koje ne zavise od materije za svoje bivstvovanje ili da bi se razumele odgovaraju metafizici. Za detaljnu analizu, up. Wippel. 1984: 69-107.

liko što zavisi od konceptualizacije zajedničkog bića koje nije ograničeno na rezultate apstrakcije, rod i razliku.²⁹ Metafizika ne može stati tamo gde staju rod i razlika koji opisuju biće u i dalje ograničenom smislu. Ona mora ići dalje, ka onom transkategorijalnom, onom transcendentnom, mora ići ka onom najzajedničijem u smislu da to nije ograničeno na rod i razliku. Slobodnije izraženo moglo bi se čak kazati da ako nužnim načinom pada u rod i vrstu, predmet nije predmet metafizičkog razmatranja.

Kada dođe do karakterizacije onih *speculabilia* koje su određujuće za metafiziku, Toma ukazuje da „neki spekulativni predmeti ne zavise bivstveno od stvari, jer mogu postojati bez nje, bilo zato što nikada ne postoje u stvari, kao Bog i anđeo, bilo zato što u nekih postoje u stvari, a u nekih ne postoje; takvi su na primer supstancija, kakvoća, biće, potencija, akt, jedno i mnoštvo i tome slično“.³⁰ Za Tomu, nauka koja obrađuje sve to se „naziva metafizika, to jest preko-fizika, jer je proučavamo nakon fizike, mi koji iz osjetilnih predmeta moramo dospjeti do neosjetilnih“.³¹

S tim na pameti, Tomin komentar da će prva nauka biti „najintelektualnija“ dobija smisao, jer što je više intelektualna to je više udaljena od materijalnosti i, štaviše, to se više tiče razumske duše. Što je temeljnije, intelektualno ispitivanje manje se bavi materijalnim i pojedinačnom, jer je razum, da tako kažemo, prema Tominoj teoriji saznanja, dva koraka udaljen od čulnog sveta.

Zato, naredni je zadatak usredsrediti se na ispitivanje kako je tačno zadobijen predmet metafizike na ovaj način; „oslanjajući“ se na najintelektualniju moć duše,

29 „Može se tako prvo apstrahovati od individualnih razlika između materijalnih i promenljivih stvari, pri čemu se dobija opšti ili univerzalni pojam koji još uvek uključuje referencu na čulnu materiju, npr. čovek, konj, životinja. Moglo bi se potom apstrahovati od zajedničke čulne materije, zadržavajući samo zajedničku inteligibilnu materiju ili biće ukoliko je kvantifikovano. Tako bi se došlo do predmeta matematike. Konačno, moglo bi se tada apstrahovati i od zajedničke inteligibilne materije, pri čemu se dospeva do pojma bića kao bića. Problem s tom procedurom jeste to što biće tako postaje još jedan apstrahovani pojam. Kao takav ne može služiti kao predmet metafizičke nauke koji je toliko univerzalan i tako transcendentan [transkategorijalan] da ne samo da se primenjuje na ono što jeste ukoliko jeste već i na sve individualne razlike između stvari. Ako se apstrahuje od individualnih razlika, čulne materije i od kvantiteta na putu do pojma bića, kako će se takav apstrahovan pojam primeniti na te isti individualne razlike, na čulnu materiju i na kvanitet? Možda dodavanjem nečeg pojmu bića koj ne potpada pod njega? Ali to bi moglo biti samo nebiće. Takav apstraktan pojam mogao bi biti univokan, ali ne i istinski analogan“, Wippel 1978: 443-444.

30 *In De trin.*, q. 5, a. 1 (Akviski 2005: 101; umesto *samostalnica, mogućnost i zbiljnost* stavljeno je redom *supstancija, potencija i akt*). Da iskoristimo Vipelovo razlikovanje, nematerijalnost se za Tomu može razumeti na dva načina. Bog i anđeli su pozitivno nematerijalni jer nikad ne postoje u materiji. Čovek može obuhvatiti samo ono što je neutralno ili negativno materijalno u smislu da se odnosi na ono što je nađeno u materiji, ali što ne mora biti vezano za materiju, biće, potencija, aktualnost, jedno, mnoštvo, drugim rečima transcendentaliije. Za detaljnu analizu toga, up. Wippel 2000: 23-65.

31 Isto.

zajedničko biće utemeljeno je u pristupu nematerijalnom. Da bismo to uradili moramo se okrenuti Tominom pojmu suđenja i tome kako je povezan s istinom i spoznajom, e da bismo se mogli uhvatiti u koštac s posebnim tipom suđenja koje je ključno za dolazak do predmeta metafizike. Taj tip suđenja nazivan je i „odvajanje“ (*separatio*) i on je ključ za dolazak do predmeta metafizike. Odvajanje je suđenje koje vodi razum iznad materijalnog.

Suđenje, odvajanje i istina

Nužno je prvo ispitati šta Toma drži za dve glavne operacije razuma. Sledeći Aristotela, on sugerije da je „prema Filozofu III. knj. *O duši* djelatnost uma dvostruka: jedna se naziva spoznajom nedjeljivih kojom se o svakoj stvari doznaje što je, dok je druga ona kojom spaja i razlučuje, to jest oblikuje potvrdnu ili niječnu izjavu“.³² Takođe sledeći Aristotela (Αριστοτέλης),³³ Toma razlikuje kapacitet razuma da naprosto poima stvar i njegov kapacitet da pravi pozitivne ili negativne egzistencijalne sudove. On je eksplicitan oko toga da se druga operacija razuma, suđenje, „odnosi na samo bivstvovanje“.³⁴ To znači da suđenje se mora odnositi na bivstvovanje stvari, na njen *actus essendi*. Suđenje ima nešto zajedničko s asimilacijom onog ko spoznaje i stvari, tako da razum kada sudi dovodi sebe u aktualno slaganje sa stvarju o kojoj sudi; duša postaje forma toga što postoji i u stanju je *adaequatio* s njim. Zato se suđenje nalazi na nivou istine i laži, a ne prva operacija razuma. Prosto poimanje naprosto zna šta stvar jeste bez spajanja i deljenja, što će reći bez pravljenja sudova o bivstvovanju stvari.

Toma kaže da „ono što um najprije poima kao najpoznatije i na što svodi sve pojmove, jest biće... Otuda je neophodno da se svi pojmovi u umu stječu dodavanjem biću“.³⁵ Kada se govori na ovaj način, istina je dodatak biću u kategorijama predikativnog izraza modusa bića koji nije izražen samom rečju *biće*“.³⁶ Prema tome, asimilacija predmeta od razuma uslov je za istinu, tako da ljudski duh zahvata modus bića, prirodu stvari, koja sledi biće, ali, strogo govoreći, nije obuhvaćena izrazom *biće*. Sledstveno, suđenja konstituišu istinu zato što izražavaju predikativne egzistencijalne

32 *In De trin.*, q. 5, a. 3 (Akvinški 2005: 109; prevod neznatno izmenjen). Toma ovo ponavlja na brojnim drugim mestima, npr. *In I Sent.* d. 19, q. 5, a. 1, ad 7; d. 38, q. 1, a. 3; *In IV Meta*, l. 6, no. 605.

33 *O duši* 6, 430b (Aristotel 1987: 81).

34 „Potrebno je, dakle, znati da je prema Filozofu u trećoj knjizi *O duši*, djelatnost uma dvostruka: jedna se naziva spoznajom nedjeljivih stvari kojom se o svakoj stvari doznaje što je, dok je druga ona kojom spaja i razlučuje, to jest oblikuje potvrdnu ili niječnu izjavu“, *In De Trin.*, q. 5, a. 3 (Akvinški 2005: 109). Up. i *In I Sent.* d. 38, q. 1, a. 3; d. 19, q. 5, a. 1, ad 7; *In IV Meta*, l. 6, no. 605.

35 *De ver.*, q. 1, a. 1 (Akvinški 2001: 240). Za dodavanje biću, vidi Milidrag 2017a.

36 *De ver.*, q. 1, a. 1 (Akvinški 2001: 240).

tvrdnje o aktualnim stvarima u slaganju s razumom. Kako kaže Toma, „iz tog suobličenja (*conformitas*) ... proizlazi spoznaja stvari. Tako, dakle, bićevnost (*entitas*) stvari prethodi pojmu istine, ali je spoznaja neki učinak istine“.³⁷ Bivstvovanje stvari, njen *actus essendi* jeste ono prvo. Suđenje izražava istinu zahvatajući i izražavajući „modus“ stvari koji nije obuhvaćen pozivanjem na samo biće.

Nakon ovih opštih informacija o suđenju, moguće je tumačiti posebnu vrstu suđenja koja se naziva odvajanje (*separatio*), a koja je od ključnog značaja za uspostavljanje predmeta metafizike kod Tome. Kao forma suđenja, odvajanje mora biti postignuto kroz asimilaciju. Toma objašnjava da „budući da istina u umu nastaje tako da se podudara sa stvari, očito je da um po ovoj drugoj djelatnosti ne može istinito apstrahovati ono što je stvarno povezano, jer bi tim apstrahovanjem označavao da postoji odvojenost u samom bivstvovanju stvari“.³⁸ Toma ovde sugerije da ne mogu istinito odvajati ono što je integralno ujedinjeno sa samom stvari u stvarnosti. Ne mogu s istinom odvajati ono što je ujedinjeno u stvarnosti zato što istina ima odnos s aktualnim bivstvovanjem stvari u njenom slaganju s razumom; ako za belog Sokrata kažem da nije beo moje suđenje je lažno, jer su belina i Sokrat ujedinjeni u stvarnosti. U suđenju, razum može s istinom apstrahovati samo stvari koje su odvojene u stvarnosti; on može posmatrati belinu i njene odlike u belom Sokratu ne uzimajući u obzir to da je ona u Sokratu (Platonu, automobilu ili kosi). Navodimo glavno mesto koje se tiče odvajajućeg suđenja u Tominom *Komentarju Boetijevog spisa O trojstvu*:

Tako, dakle, um razlučuje na različite načine prema različitim djelatnostima, jer onom djelatnošću kojom spaja on i luči jedno od drugoga tako da shvaća da jedno nije u drugome, dok djelatnošću kojom spoznaje što je svaka stvar luči jedno od drugoga tako da spoznaje šta je ovo ne shvatajući ništa o drugome, niti da je povezano s prvim, niti da je odvojeno od njega. Stoga to razlučivanje ne nosi naziv odvajanja (*separatio*) u pravom smislu riječi, nego samo prvo. To se pak razlučivanje s pravom naziva apstrakcija, ali samo onda kada su dvije stvari od kojih se jedna poima bez druge stvarno povezane. Ne kaže se naime, da se osjetilno živo biće apstrahuje od kamena kada se osjetilno živo biće ionako shvaća neovisno o pojmu kamen.³⁹

Ovo ključno mesto ističe način na koji operacije razumske duše razlikuju jednu stvar od druge na različite načine prema prvoj i drugoj operaciji. Ovde vidimo da Toma pripisuje odvajanje samo drugoj operaciji razuma, suđenju, ograničavajući domen apstrakcije na prvu operaciju, prosto poimanje. Ključna razlika, čini se, nalazi se u činjenici da

37 Isto, str. 242.

38 *In De trin.*, q. 5, a. 3 (Akviski 2005: 109; umesto *odmišljanje* stavljeno je *apstrahovanje*).

39 *In De trin.*, q. 5, a. 3 (Akviski 2005: 110; prevod neznatno izmjenjen).

je u odvajanju pojmljeno šta je od čega odvojeno; u apstrahovanju/prostom poimanju, zna se šta stvar jeste, bez strukture suđenja da to podrži. Toma se, izgleda, usredsređuje na činjenicu da je apstrakcija ograničenija po domenu, možda zahvaljujući pomanjkanju eksplicitnog slaganja sa stvarnošću koje nudi nivo suđenja, tako da apstrakcija, kako je ovde određena, nema spoznaju jedinstva ili odvojenosti *u stvarnosti*.⁴⁰

Sledstveno, odvajanje pripada metafizici, jer razmatra ono što u stvarnosti može *postojati* odvojeno, a u saglasnosti s načinom spajanja i razdvajanja. Da budemo jasni, kada je reč o fizici i prirodnim naukama, Toma sugerše da ne možemo razumeti materiju i kretanje osim ako ih ne razumemo tako da poseduju kvantitet.⁴¹ Materija i kretanje ne mogu biti razdvojeni od kvantiteta u stvarnosti. Slično, Toma sugerše da razmatranje supstancije bez kvantiteta zavisi od odvajanja i, slično, pripada domenu metafizike pošto samo ona ima za svoj predmet one opšte principe na kojima počiva zajedničko biće.

Na taj način odvajanje se „odvaja“ od materijalnih i kategorijalnih određenja koja su osobena za apstrakciju. Sloboda od materije i kretanja predmeta metafizike nije sloboda koncepta koji je apstrahovan iz materije i kretanja, već je sloboda od intrinzičnog povezivanja s materijom i kretanjem. Njime se stiže do prvih principa koji se mogu odvojiti od materijalnosti kada se razmatraju. Odvajanje, dakle, jeste suđenje koje je ključno za metodologiju Tomine metafizike, zato što obezbeđuje utemeljenje za metafizičke *speculabilia*. Odvajanje je metodološko oruđe koje omogućava metafizičaru da zadobije pristup transcendentalnoj sferi, odnosno transcendentalnim određenjima bića.

Metafizika i *via resolutionis*

Razdvajanje je pokazalo jedinstvo u mnoštvu ili horizont bića na način kretanja od čulno-materijalnog do onog nematerijalnog i razumskog, na način koji je mnogo usredsređeniji i temeljniji od prostog poimanja. Prema tome, kako Toma kaže, „zove se metafizika ukoliko ima u vidu biće i njegova svojstva. Naime, ta nadfizikalna svojstva uočavaju se pojmovnim raščlanjivanjem (*via resolutionis*) kao širi zajednički

40 *Separatio* je „proces u kojem duh eksplicitno priznaje i potvrđuje da ono pomoću čega je nešto prepoznato kao biće ne mora biti poistovećeno s onim pomoću čega je prepoznato kao materijalno biće ili promenljivo biće ili biće neke vrste. Može se opisati kao negativno suđenje po tome što negira da ono po čemu je nešto opisano kao biće mora da bude poistovećeno s onim po čemu je biće određene vrste... Kao razumsko razdvajanje, dakle, potvrđuje se da, da bi nešto bilo ili da bi bilo stvarno nije potrebno da bude materijalno ili promenljivo ili kvalifikovano“, Wippel 1978: 442. Za razliku između apstrakcije i odvajanja kod Tome, up. i ST I, q. 85, a. 1, ad 1, ad 2 (Akvinški 1990: 148).

41 Isto, str. 110-111.

pojmovi u odnosu na ostale koji su uži“.⁴² Ključna je reč u ovom odlomku *resolutio*, ona ukazuje na metodu koja je povezana s razdvajajućim suđenjima.

Prema Ercenu, „put raščlanjivanja jeste 'demonstrativna' metoda koju Toma protivstavlja 'racionalnoj' metodi“.⁴³ Ercen ovde referira na ključnu razliku koju Toma pravi u prvom članku šestog pitanja *Komenara Boetijevego spisa O trojstvu*. Toma tamo ukazuje da „krajnji cilj koji razumsko istraživanje treba da dostigne jeste razumevanje principa na koja svodimo naša suđenja. I kada je to na delu to nije zvano razumska procedura ili dokaz, već demonstracija“.⁴⁴ Rečeno ne znači da razumska metoda nije važna, ona koristi da bi se došlo do raščlanjavanja. Međutim, raščlanjavanje razrešava diskurzivno u razumskom, krećući se ka prerefleksivnom jedinstvu koje imamo s bićem u formi prvih principa. Takvi prvi principi ukazuju na *ens commune* u smislu da su nužni tako što pripadaju našem kapacitetu da intencionalno uspostavimo odnos između svakog bića koje učestvuje u bivstvovanju.

Via resolutionis se, dakle, kreće unazad, ka prvim principima koji prate razumov primaran odnos s bićem, dok se razumska metoda kreće unutar spektra racionalnog znanja. Ovo opisuje dvostruko kretanje spoznaje koje počinje s prvim odnosom razuma prema biću. Kako Toma kaže, razum se kreće od „spoznaje jedne stvari ka spoznaji druge: na primer, od spoznaje posledice ka spoznaji uzroka“.⁴⁵ Važno je zapamtiti da se razumska metoda kreće u okvirima uzroka i posledice. Ona počinje s posledicom, s čulnim, i može zaključivati unazad na njegov temelj, prve principe bića. Impresioniran Aristotelovim pitanjem da li metafizika treba da izučava prve principe bića zajedno s prvim principima demonstracije,⁴⁶ Toma odgovara pozitivno spajajući ih; prvi principi bića i prvi principi demonstracije dele jedinstvo. To ne znači da su jedno, jer principi demonstracije zavise od prvih principa bića. Naš racionalni diskurzivni kapacitet zavisi od našeg neposrednog razumevanja bića. Postoji inherentna hermeneutika uključena u metodu metafizike. *Via resolutionis* izlaže zavisnost diskurzivnog i racionalnog od nediskurzivnog i intelektualnog zato što diskurzivno nalazi svoje okončanje i svoj temelj u razumskom. *Via resolutionis* kreće se ka granici razuma i, nadalje, izlaže tu granicu kao svoj početak.

Racionalnost počinje i završava se primarnim odnosom razuma prema biću. Za Tomu, racionalna metoda kao započinjanje s posledicom isto je što i „utonulost“ u

42 *In Meta.*, Proemium (Akvinski 2005: 77).

43 Aertsen 1989: 407.

44 „Ultimus enim terminus, ad quem rationis inquisitio perducere debet, est intellectus principiorum, in quae resolvendo iudicamus; quod quidem quando fit non dicitur processus vel probatio rationabilis, sed demonstrativa“.

45 „[E]x cognitione unius rei in cognitionem alterius devenitur, sicut ex cognitione effectus in cognitionem causae“, isto.

46 *Metafizika* II, 2 (Aristotel 1985: 55-56).

„mnoštvenost“, tako da metoda raščlanjavanja na prve principe jeste kretanje od posledice ka uzroku ili, drugim rečima, kretanje od „mnoštvenosti“ ka „jedinstvu“. Jedinstvo koje je tako osvojeno, dakle u razmatranju bića kao bića, jeste jedinstvo koje je strukturirano činjenicom da je biće ono što razum prvo spoznaje. Toma iz Akvina na sledeći način opisuje dvostruko kretanje: „Jasno je, dakle, da racionalno razmatranje završava u intelektualnom, prateći proces raščlanjavanja u kojem razum sabira jednu prostu istinu iz mnoštva. Ponovo, intelektualno razmatranje jeste princip racionalnog razmatranja, prateći proces komponovanja u kojem razum obuhvata mnoštvo u jedinstvu“.⁴⁷

Prema tome, raščlanjavanje je suštastveno za metodu stizanja do predmeta metafizike, zato što je to metoda koja dopušta spoznaju prvih i zajedničkih principa koji su neraskidivo vezani za neposredan i nediskurzivan odnos razuma prema biću. Kako Toma kaže, „razum se razlikuje od razumevanja kao mnoštvenost od jedinstva“.⁴⁸ Racionalnost zavisi od prvih principa koji stoje u odnosu prema neposrednoj i intuitivnoj spoznaji bića. Drugim rečima, spoznaja u formi nauke zavisi od razumevanja. Na formulaciju Tomine razlike između *intellectus* i *scientia* uticala je Aristotelova tvrdnja početka *Druge analitike* da „[s]vaka razumna nastava i svako učenje dolaze od saznanja koje je ranije postojalo“.⁴⁹ Za Tomu, kao i za Aristotela, nije svako znanje naučno; prvo znanje koje imamo o biću jeste *intellectus*, nediskurzivno i neposredno. Kako ukazuje Ercen, „*scientia* ima strukturu dolaženja 'od' ili 'poticanja' od (*ex*) nečega što se prethodno zna“.⁵⁰ Modernom uhu čudno zvuči da čuje za „znanje“ koje nije naučno niti diskurzivno, ali ne može sve ljudsko znanje biti demonstrativno, tj. *scientia* se ne primenjuje na sve niti se može na sve primeniti, posebno na ono što nju samu utemeljuje.

Kroz nauku može se racionalno demonstrirati ono što se da izvesti iz prvih principa demonstracije, a što je u razumu ujedinjeno u prvoj referenci razuma na biće. Međutim, vraćajući se na prve principe, koristeći metodu raščlanjavanja razum može omogućiti ulazak i onog intelektualnog u područje metafizike. To je u suštini odnos razuma prema biću tako da se mišljenje može kretati iz područja mnoštvenosti, što je kasnije, ali s kojeg mora krenuti, unazad ka jedinstvu i intelektualnom mišljenju, *via resolutionis*.

Povezujući s razdvajanjem, možemo reći da razdvajajuće suđenje jeste ono što pokreće metodu raščlanjavanja; ono omogućava raskid s posledicom, sa čulno-mate-

47 „Sic ergo patet quod rationalis consideratio ad intellectualem terminatur secundum viam resolutionis, in quantum ratio ex multis colligit unam et simplicem veritatem. Et rursus intellectualis consideratio est principium rationalis secundum viam compositionis vel inventionis, in quantum intellectus in uno multitudinem comprehendit“, isto.

48 „Differt autem ratio ab intellectu, sicut multitudo ab unitate“, isto.

49 *Druga analitika* I, 1 (Aristotel 1970: 259).

50 Aertsen 1996: 76.

rijalnim svetom mnoštvenosti, obezbeđujući sredstva za intelektualno razmatranje onih zajedničkih principa za sva bića utoliko što učestvuju u jedinstvu koje je zajedničko biće. Sledstveno, raščlanjavanje i odvajanje idu zajedno, tako da rezolucija objašnjava diskurzivno kretanje razuma, a odvajanje obezbeđuje suđenje koje dopušta „vrhovno“ intelektualno razmatranje predmeta metafizike.

Završna razmatranja

Snaga tomističke metafizike krije se u njenom metodološkom kapacitetu da ljudsko mišljenje podigne do nivoa na kojem je, zajedno s neposrednom i implicitnom spoznajom bića, sposobno da metafiziku učini vrhunski intelektualnom. To nam ne dopušta da zahvatimo bivstvovanje kao takvo,⁵¹ ali nas dovodi do tačke na kojoj ono racionalno (*scientia*) nalazi smirenje, okončava se u onom intelektualnom (*intellectus*). Naša prva spoznaja bivstvovanja u kategorijama bića čvrsto nas sidri u egzistencijalnom odnosu prema stvarnosti. To obrazuje mesto na kojem se duša i svet međusobno prevazilaze, omogućavajući duši da pristupi svetu u modusu intencionalnosti i svetu da dušu snabde aktualnošću. To je smisao toga da naša prva spoznaja bića ukazuje na jednu vrstu temelja, obezbeđuje nam razlog da verujemo da naš odnos prema onom što jeste počiva na čvrstim temeljima. Štaviše, za Tomu pitanje o bivstvovanju nije izlišno. To je tema najviše nauke. Reč je o dugotrajnom procesu koji čoveka vodi do temelja, ali i do granica racionalnosti, ukazujući na ono što stoji onkraj svih intencionalnih akata ili svesti. Iako bivstvovanje nije razmatrano u kategorijama *aletheiae*, nije ignorisano ono što se skriva i što je vekovečno skriveno. Ono čemu imamo pristup nije bivstvovanje u njegovom preobilju, već pre jedna izuzetna pouzdanost kada je reč o prvoj spoznaji bića s kojim smo neraskidivo sjedinjeni.

Biće, dakle, reprezentuje ono što je najuniverzalnije u kategorijama onog što je konkretno.⁵² Biće je ono s čime razum stoji u primarnoj vezi. Predmet metafizike je *ens*, ne *esse*, zato što biće predstavlja konkretnu aktualnost na koju je ljudski razum prirodno usmeren, dočim bivstvovanje samo ostaje beskonačno udaljeno od pristupa ljudskog saznanja. Da bi dala rezultat, metoda metafizike mora započeti s onim na šta smo prirodno usmereni, na materijalne i čulne pojedinačnosti s kojima duša ulazi u

51 Duša ne može znati bivstvovanje kao predmet ili činjenicu zato što bivstvovanje nikad nije *nešto*, jer nikad nije *što*, već je akt u kojem konkretna bića učestvuju i zahvaljujući čemu ona jesu *nešto*, a ne ništa. Zahvatamo ga uvek konkretizovano, kao bivstvovanje ovog ili onog. Ljudska duša potrebuje „šta“, suštinu pomoću koje ulazi u odnos *adaequatio*, ali „šta“ s kojim duša stoji u odnosu uvek je „nešto“ samo ukoliko učestvuje u bivstvovanju. Sledstveno, duša bivstvovanje spoznaje kao ilustrovano kroz konkretne postojeće stvari zato što svako biće utoliko što jeste ima bivstvovanje.

52 “[O]no što jest ili biće, premda je najopćenitije, ipak ima značenje konkretnog“, *In De heb.*, 2, (Akvinski 1999: 370), jer je uvek dato kao ovo ili ono biće.

odnos *adaequatio*. Međutim, biće je ono što jeste pomoću učestvovanja u bivstvovanju na konkretan način. Na taj način, iako zajedničko biće predstavlja ono konkretno na najuniverzalniji način, bivstvovanje nije podređeno štavu. Preko učestvovanja biće mora biti sagledavano kao podređeno bivstvovanju. To znači da iako je razum prirodno usmeren prema biću, samo biće nužnim načinom zavisi od bivstvovanja. Razum razumeva biće kao *prima* i ta prva spoznaja naglašava kapacitet duše da „bude na neki način sve stvari“. Svaka stvar s kojom duša ima odnos jeste to pomoću učestvovanja u bivstvovanju kao osnovi za spoznaju. Biće kao konkretno biće učestvujući u aktu bivstvovanja, određuje šta može biti predmet za razum.

Jasno je da se Tomina metafizika kreće oko pojma bića, ne bivstvovanja. No, ne treba potceniti značaj bivstvovanja u kontekstu predmeta metafizike. Bivstvovanje nije ignorisano ni na jednoj tački ljudske prirodne usmerenosti na biće. U određenom smislu, bivstvovanje ne označava ništa, u smislu da bivstvovanje nije „šta“: ono je uvek onkraj same stvari (*res*) s kojom je ljudski razum prirodno povezan. Ono što je suštastveno za metafizičku spoznaju jeste to da svaka stvar mora *imati* bivstvovanje da bi bila biće koje je prirodno proporcionalno za razum. Otud, domet metafizike ograničen je na ono što je samereno razumu u najopštijem smislu.

Zajedničko biće uokvirava ljudsku konačnu spoznaju, a pošto je biće zavisno od bivstvovanja uvek postoji suštastveni manjak na strani konačne spoznaje kao i suštastveno preobilje na strani bivstvovanja samog. Suštastveno pomanjkanje, što je beleg konačne spoznaje, a na šta ukazuje Tomina metafizika, istovremeno je i ukazatelj na transcenciju bivstvovanja samog. Na svakom koraku naše konkretne konačnosti bivstvovanje nas prepunjava i prevazilazi, kako s obzirom na naše biće tako i s obzirom na ono što možemo na racionalan način zahvatiti.

Metafizičar ne može ići dalje od zajedničkog bića. Nema načina da misao istupi iz njega. Zajedničko je biće prva i poslednja reč za metafiziku, pošto prvi principi bića jesu temelj i ishodište spoznaje. No, ocrtavajući granice konačne spoznaje kao one koja se graniči s beskonačnim bivstvovanjem, Tomina metafizika ukazuje na potpuno transcendentu drugost onkraj bića, preobilnu drugost koja konstituiše konkretnu i stvorenu stvarnost. Zato što je sasvim onkraj dometa mišljenja, bivstvovanje kao *ipsum esse subsistens* temeljno je onkraj bića.

Dakle, beskonačno bivstvovanje u svom čistom aktu samosubzistiranja jeste beskonačno Drugo. Otud, drugost se nalazi u samom centru Tomine metafizike. Za dušu, drugost jeste konkretna stvarnost kao *ens* kojom se pristupa u kategorijama spoznaje prvih principa bića. Celina konkretne stvarnosti ili zajedničkog bića, međutim, podržana je onim što je beskonačno drugo od misli. U podupiranju bića, bivstvovanje je uvek preobilno za konačnu misao, a istovremeno uzročno podupire celokupnu strukturu.

Razlika između bića i bivstvovanja pokazuje da smo prirodno usmereni ka faktičkoj prisutnosti, ali da je to podržano *ipsum esse subsistensom* koji kao takav ne može biti objašnjen na konkretan način. Bivstvovanje predstavlja ono što se uvek drži u

pozadini našeg razumevanja konkretnog, a što nužnim načinom prožima i drži celokupno konkretno biće. Bivstvovanje predstavlja samosubzistirajuće beskonačno bivstvovanje kojem se nikad ne može pojmovno pristupiti zbog njegove beskonačne drugosti. Ono što možemo reći o bivstvovanju ekstremno je ograničeno zato što je naš pristup njemu ograničen. Znamo samo da sve što postoji ima ograničeno učešće u bivstvovanju, da se s njim ne može izjednačiti i da je samo bivstvovanje čisto preobilje koje ni na koji način ne može biti obuhvaćeno pojmovima. Utoliko što je konačna misao zatvorena *ens communeom*, beskonačno preobilje bivstvovanja kao takvog većno ostaje onkraj svake konačne spoznaje.

To znači da se bivstvovanje kod Tome ne usteže u hajdegerovskom smislu, već je potpuno onkraj bića, beskonačno ga prevazilazeći i držeći ga u postojanju.⁵³ Ustezanje bivstvovanja kada je reč o konačnom mišljenju beskonačno je preobilje koje misao ne može zahvatiti. Svaki put kada čovek s-hvata formu konačne stvari, zna da bivstvovanje te forme nužno zavisi od bivstvovanja samog. *Ipsum esse subsistens* koje je uzročno odgovorno za konkretno biće potpuno je transcendentno, a ipak prožima *actus essendi* svakog bića u svakom času njegovog postojanja.⁵⁴

Predrag Milidrag
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu

Literatura

Aertsen, Jan A. (1989) „Method and Metaphysics: The *via resolutionis* in Thomas Aquinas“, *American Catholic Philosophical Quarterly* 63: 405–418.

—(1996) *Medieval Philosophy and the Transcendentals: The Case of Thomas Aquinas*, Leiden: E. J. Brill.

Aquinas, St. Thomas *Corpus thomisticum*, dostupno na <http://www.corpusthomicum.org> (posećeno 23. aprila 2018).

53 Veliki italijanski novotomista Kornelio Fabro (Cornelio Fabro) ušao je u dijalog s Hajdegerom (Heidegger), želeći da pokaže da hajdegerijanski zaborav bivstvovanja i nedostatak ontološke razlike nisu primenjivi na Tominu misao. Za to kod Fabra, Mitchell 2012: 207-218. Osim toga, iako potvrđuje ontoteološko ustrojstvo Tomine misli, Ž.-F. Marion (Marion) nedvosmisleno tvrdi da Tomina misao u bitnom ne zadovoljava konstitutivne uslove tog ustrojstva; up. Marion 2012, pogl. osam.

54 „A bivstvovanje je ono što je svakome prisnije i dublje od svega usađeno jer je najformalnije s obzirom na sve što se nalazi u nekoj stvari“, ST I, q. 8, a. 1 (Akvinški 1990: 300, izmenjen prevod) ili: „Od svih [principa] bivstvovanje je ono što najneposrednije i najintimnije pripada stvarima, kao je rečeno u *Knjizi o uzrocima* [*Dicendum quod inter omnia, esse est illud quod immediatius et intimius convenit rebus, ut dicitur in Lib. de causis*]“, *De anima* 9; up. i *In II Sent.*, d. 1, q. 1, a. 4.

- (1990) *Izbor iz djela*, prevod Veljko Gortan, Josip Barbarić. Zagreb: Naprijed.
- (1993) *Suma protiv pogana I*, prevod o. Avgustin Pavlović. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- (1995) *Opuscula Philosophica*, prvi tom, prev. o. Avgustin Pavlović. Zagreb: Demetra.
- (1996) *Opuscula Philosophica*, drugi tom, prev. o. Avgustin Pavlović. Zagreb: Demetra.
- (2001) *Pariške rasprave Tome Akvinskoga. Raspravljena i kvodlibetalna pitanja*, prevod Avgustin Pavlović O.P. Zagreb: Demetra.
- (2005) *Izabrano djelo*, izabrao i preveo Tomo Vereš. Drugo znatno prošireno i dotjerano izdanje priredio Anto Gavrić. Zagreb: Globus.
- Aristotel (1970), *Organon*, prevod Ksenija Atanasijević, Beograd: Kultura.
- (1985) *Metafizika*, prevod Tomislav Ladan. Zagreb: S.N. Liber.
- (1987) *O duši*, Nagovor na filozofiju, preveo Milivoj Sironić, Zagreb: Naprijed.
- (1988) *Fizika*, prevod Tomislav Ladan, Zagreb: SN Liber.
- Mansini, Guy, O.S.B. (2010) „Are the Principles of *sacra Doctrina Per se Nota*?“, *The Thomist* 74: 407–435.
- Milidrag, Predrag (2016) „Toma Akvinski o predmetu metafizike“, *Theoria* 59 (1): 42–58.
- (2017a) „Problem dodavanja (*additio*) biću kod Tome Akvinskog“, *Theoria* 60 (1): 110–130.
- (2017b) „Biće (*ens*) kao *maxime primum* kod Tome Akvinskog“, *Theoria* 60 (2): 174–189.
- (2018) „Problem spoznaje bivstvovanja (*esse*) kod Tome Akvinskog“, *Theoria* 61, 2: 83–100.
- Mitchell, Jason A., L.C. (2012) *Being And Participation. The Method and Structure of Metaphysical Reflection according to Cornelio Fabro*, Roma: Ateneo Pontificio Regina Apostolorum.
- Owens, Joseph (1972) “Metaphysical Separation in Aquinas.” *Mediaeval studies* 34: 287–306.
- Porro, Pasquale (2016) *Thomas Aquinas. A Historical and Philosophical Profile*, translated by Joseph G. Trabbic and Roger W. Nutt, Washington D.C.: The Catholic University of America Press.
- Tavuzzi, Michael O.P. (1987) „Aquinas on the Preliminary Grasp of Being“, *The Thomist* 51: 555–574.
- Velde, Rudi Te (2006) *Aquinas on God. The ‘Divine Science’ of the Summa Theologiae*, Ashgate, Aldershot.
- Wippel, John F. (1978) “Metaphysics and *Separatio* According to Thomas Aquinas”, *The Review of Metaphysics* 31: 431–470.
- (1984) *Metaphysical Themes in Thomas Aquinas*, Washington D.C: The Catholic University of America
- (2000) *The Metaphysical Thought of Thomas Aquinas*, Washington, D.C., The Catholic University of America Press.

Predrag Milidrag

Natural Reason and the Ontologization of the Metaphysics in Aquinas
(Summary)

The aim of the article is to analyze and to affirm two theses. First, to show that, for Aquinas, the existence of God is not the condition for the metaphysics as a science and, second, that the Thomistic metaphysics leads to the notion of being (*ens*) which is the fundament of all acts of knowledge. To show that we analyze Aquinas's theory of knowledge. That entails the discussion on the order in the knowledge, the short analysis of the rational soul and the role of the judgment in Aquinas's metaphysics. Finally, we investigate the technical and the methodological tool which Aquinas calls *via resolutionis* and its role in the understanding of Aquinas's notion of *ens* as a fundament of any knowledge.

KEYWORDS: Thomas Aquinas, *ens*, *esse*, *via resolutionis*, *separation*, *ens commune*, the subject of the metaphysics.